

MORÁLNE HODNOTY V PROCESSE ROZVOJA TVORIVEJ AKTIVITY ČLOVEKA

BARBORA HLAVOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Úsilie o hlbšie poznanie otázok rozvoja a formovania socialistickej osobnosti, ktoré je podmienené požiadavkami a skúsenosťami našej každodennej sociálnej praxe, je súčasne úsilím o uplatnenie a realizovanie vysoko humánnych Marxových slov, že zmyslom vybudovania komunizmu je sám rozvoj človeka. Avšak harmonický a všestranný rozvoj človeka je možný len v spoločnosti, kde sú vytvorené podmienky pre rozvoj jeho skutočne tvorivých síl tak, že človek sa stáva pánom svojho vlastného zospoločenšenia. Skutočnosťou zostáva, že socializmus odstránil základné ekonomické protirečenia, avšak neodstránil protirečenia vyrastajúce zo vzťahu individuálneho a spoločenského, ktoré aj v podmienkach socialistickej spoločnosti treba považovať z hľadiska jej dialektiky vývoja za prirodzený atribút zložito štruktúrovaného vzťahu človeka a sveta. Z tohto hľadiska je podiel marxistickej etiky na otázkach morálky človeka ako špecificky ľudského prejavu interakcie človeka a sveta nielen mimoriadne aktuálny, ale podstatný a významný aj preto, že čím bude hlbšia a bohatšia humanizácia interpersonálnych vzťahov ľudí, založená na princípoch socialistickej morálky, tým pevnejšie budú základy samého socializmu.

Závažnou a dôležitou sa dnes pre marxistickú etiku stáva nielen analýza vzťahu subjektu k morálnym požiadavkám spoločnosti, analýza vzťahu osobnosti k morálno-normatívnej sfére spoločenského vedomia, ale aj analýza morálno-hodnotovej problematiky človeka, hlavne odhalenie základov mechanizmu, pomocou ktorého funguje morálna sebarealizácia a morálno-hodnotová orientácia osobnosti. Morálka ako jedna z foriem spoločenského vedomia vystupuje v bežnom vedomí ľudí predovšetkým ako regulujúci faktor, ktorý požaduje od človeka určité morálne správanie. Avšak špecifickosť morálky oproti ostatným formám spoločenského vedomia nie je len v jej regulujúcej funkcii, ale hlavne a predovšetkým v tom, že charakter morálnej regulácie ďaleko prekračuje hranice len púheho dodržiavania morálnych noriem. Prítomnosť morálno-hodnotového elementu v normatívnom systéme morálky je tým prvkom, ktorý sprítomňuje humanistický, stimulatívny, výchovný, perspektívny moment v morálnom správaní človeka. Týmto sa umocňuje význam a postavenie morálnych hodnôt v celom systéme morálky, ako aj ich postavenie v celej hierarchii kategórií marxistickej etiky. Morálne hodnoty sú základnou a organickou súčasťou každého morálneho systému. Ich miesto v ňom je dané horizontálnou a vertikálnou reláciou k tomuto systému. V horizontálnom vzťahu určujú morálne hodnoty obsahovú náplň jednotlivým prvkom morálneho sys-

tému, jeho normám, princípom, ideálom atď. Vo vertikálno genetickom vzťahu tvoria pevný základ morálneho systému, ktorý sa historicky formoval ako reflexia na potreby daného spoločenstva.

Pre objektívne poznanie úlohy morálnych hodnôt v živote človeka je nevyhnutné vychádzať z ich sociálnej determinovanosti, a tým poprieť ich chápanie ako subjektívnej danosti či večné a nemenné postuláty. Všeobecne známym faktom je, že celá materiálna, ako aj duchovná kultúra vzniká v ľudskej ontotvornej činnosti, ktorá je vždy v podstatnej miere určovaná historickými a spoločensko-triednymi podmienkami. Základom tejto ontotvornej činnosti človeka je subjektovo-objektový vzťah, z ktorého vyrastá spredmetnenie ľudských síl a schopností do predmetov a javov, ktoré dovtedy boli mimo sveta človeka, mimo jeho ľudskú skutočnosť. Neoddeliteľnou súčasťou tohto vzťahu je proces zvýznamňovania takto vzniknutých predmetov a javov a tým vznikanie celej hodnotovej skutočnosti. V tejto hodnotovej skutočnosti popri iných hodnotách majú svoje miesto aj morálne hodnoty ako sociálne determinované javy, ktoré sú svojou genézou hlboko zakotvené v ontotvorno-praktickej činnosti človeka. V morálnych hodnotách sú spredmetnené ľudské predstavy o dobre, úcte, čestnosti, pracovitosti, povinnosti atď. Tieto predstavy sú v podstate zovšeobecnené ľudské skúsenosti a poznatky, ktoré sa formovali do morálnej hodnoty ako do niečoho, čo je pre spoločnosť i človeka zvlášť významné a potrebné. Morálne hodnoty ako súčasť morálneho vedomia spoločnosti vyjadrujú to, čo určitá spoločnosť uznáva, prijíma ako významné a potrebné. Preto morálne hodnoty vznikajú ako reflexia na spoločensko-sociálne potreby, hlavne potrebu morálne hodnotiť vzťahy a činy ľudí. Uvedomenie si pokrytia tejto potreby spoločnosťou je dané objektívnymi podmienkami, v ktorých daný spoločenský útvar žije. Morálne vedomie spoločnosti a v ňom obsiahnuté morálne hodnoty sú tak vždy dôsledkom istej formy spoločenského bytia. Z tohto hľadiska sa na ne vzťahuje kategória historickosti a triednosti.

Keď uvažujeme a hovoríme o morálnej hodnote, hovoríme o nej ako o abstrakcii. Nepopierame tým jej objektívnu, reálnu existenciu, ale akcentujeme to, že jedine abstrahovaním môžeme morálnu hodnotu „vyložiť“ z konkrétnej spoločensko-sociálnej totality, ktorá sa popri iných mnohostranne bohatých prejavoch prejavuje aj morálne. Avšak to, že sa za istých okolností a v istom momente táto konkrétna totalita prejaví aj morálne, nie je výsledkom zámeru nejakej objektívnej idey či subjektívnej danosti, ale výsledkom ľudskej zámernej činnosti, v ktorej človek túto totalitu morálne hodnotí. Aktom hodnotenia človek sám dáva skutočnosti modalitu morálnosti v kladnom alebo zápornom význame. Morálna hodnota je vždy istým, aj keď nie jediným prejavom ľudského bytia, manifestom jeho morálneho rozmeru, ktorým sa človek včleňuje do sociálnej skutočnosti. Bytie morálnej hodnoty sa vždy viaže na sociálne (a v tomto zmysle na ľudské) súvislosti, predovšetkým na

morálne vzťahy, v ktorých sa realizuje. Morálna hodnota teda neexistuje ako vec osebe, ale ako špecificky morálny prejav správania sa človeka, z ktorého sa rodí vlastný morálny vzťah, či už ako vzťah človeka k človeku, jedinca ku kolektívu, skupine, spoločnosti, ale i k sebe samému. Morálna hodnota je s morálnym činom, správaním sa človeka a teda s morálnym vzťahom bytostne spojená, pretože prostredníctvom neho sa uskutočňuje a v ňom nachádza svoje potvrdenie. Len v tomto zmysle existuje ako kvalita vzťahu a len v tomto zmysle môžeme hovoriť, že človek poľudšťuje skutočnosť aj morálne.

Avšak marxistická etika nereflektuje morálne hodnoty len ako významnené fenomény ontotvornej praktickej činnosti človeka, neanalyzuje ich len z aspektu fylogenetického vývoja ľudského rodu, zo spoločensko-historických a triednych pozícií, ale závažnou a mimoriadne aktuálnou stáva sa pre ňu otázka úlohy a funkcie morálnych hodnôt v ontogenetickom vývoji jedinca, v životnej seberealizácii človeka. Morálne hodnoty majú tú zvláštnosť, že vystupujú pred človekom ako rozdvojený fenomén, kde na jednej strane hovoríme o morálnych hodnotách spoločnosti a na druhej strane o morálnych hodnotách osobnosti. V podstate však existujú ako jedna a tá istá významnená stránka sociálnej skutočnosti, ktorá je však rôznym spôsobom pretransformovaná do spoločenského a individuálneho vedomia. Preto nemožno hovoriť o morálnych hodnotách osobnosti ako o zvláštnom druhu morálnych hodnôt, ale o rôznych stupňoch identifikácie osobnosti s morálnymi hodnotami spoločnosti. Tento proces identifikácie nemožno považovať za mechanický prejav väčšieho či menšieho stotožňovania sa osobnosti s morálnymi hodnotami spoločnosti. V rôznych stupňoch procesu identifikácie je obsiahnutý viac či menej aktívny prístup osobnosti k morálnym hodnotám spoločnosti, pričom je tu priestor pre vytváranie vlastnej morálnej hodnotovej orientácie človeka. Len v tomto zmysle môžeme potom hovoriť o úlohe a mieste morálnych hodnôt v tvorivej aktivite človeka.

Vzťah človeka a sveta sa utvára na základe ľudskej aktívnej, cieľavedomej činnosti. Zvláštnosťou tohto vzťahu je nielen to, že človek pretvára okolitý svet, ale že sám aktívne a vedome do určitej miery pôsobí na seba, pretvára sám seba tak, aby si našiel čo najoptimálnejší variant súladu medzi sebou a vonkajšími podmienkami. V tomto zmysle aktívnu činnosť človeka považujeme za prirodzený spôsob jeho existencie, v ktorom sa uskutočňuje aj jeho morálne bytie ako nezastupiteľná súčasť jeho individuálneho bytia. Morálne bytie možno tak považovať za jednu z foriem aktívnej činnosti človeka, ktoré v konkrétnej forme dostáva podobu morálneho konania, správania. A práve tak ako aktívnu činnosť nemožno chápať len ako mechanický súhrn jednotlivých činov, nemožno ani morálne konanie osobnosti chápať len ako výsledok imperatívnosti normatívnej požiadavky, ale ako tvorivú činnosť osobnosti, v ktorej významné miesto zaberajú morálno-hodnotové prvky, pred-

všetkým morálne hodnoty. Tým, že sú obsiahnuté v individuálnom vedomí osobnosti, vzniká u človeka schopnosť určitým morálnym (pozitívnym či negatívnym) spôsobom konať.

Osobnosť sa zoznamuje s morálnymi hodnotami cez dva kanály:

1. formou nepriamej skúsenosti, kedy ich poznáva cez rôzne spôsoby výchovy,

2. formou priamej skúsenosti, kedy ich poznáva v procese vlastnej aktívnej činnosti, pričom nastáva osvojenie morálnych hodnôt.

Treba povedať, že obe tieto formy sú od seba závislé, i keď až druhá forma zaručuje, že morálne hodnoty sa stanú trvalou súčasťou individuálneho vedomia osobnosti. Významné a podstatné je pritom to, že v spoločensko-praktickej činnosti osobnosť prijíma a osvojuje si len tie morálne hodnoty z hodnôt, ktoré sú spoločnosťou prijaté, ktoré majú význam pre jej individuálny život a v ktorých nachádza nielen to všeobecné, keď morálna hodnota pred ňou vystupuje ako morálny ideál, princíp atď., ale keď v nej nachádza aj to jedinečné, ktoré mu ukáže, že morálna hodnota uspokojuje i jeho záujem, jeho potrebu. A tak tie morálne hodnoty, ktoré človek prijíma, bezprostredne súvisia s jeho individuálnymi záujmami, potrebami, cieľmi, ideálmi. Celý proces prijímania, uvedomovania a osvojovania morálnych hodnôt osobnosťou vyúsťuje do interiorizácie morálnych hodnôt, pri ktorej sa morálne hodnoty (popri iných hodnotách) stávajú nezastupiteľným prvkom individuálneho vedomia. Proces interiorizácie morálnych hodnôt osobnosťou je neustále modifikovaný takými faktormi, ako sú: životné skúsenosti a prax človeka, výchova, vzdelanie a celé mikro i makro prostredie, v ktorom sa osobnosť pohybuje. Avšak interiorizácia morálnych hodnôt osobnosťou je len prvá časť tohto zložitého procesu. Druhá a podstatnejšia je tá časť, v ktorej sa na základe interiorizácie vytvára u osobnosti jej morálno-hodnotová orientácia. Morálno-hodnotová orientácia je výsledkom interiorizácie a uvedomenia si morálnych hodnôt subjektom, pri ktorej osobnosť vystupuje ako morálny subjekt. V morálno-hodnotovej orientácii sú morálne hodnoty individuálne pretransformované a stávajú sa dôležitým prvkom motivačnej činnosti človeka. Faktom zostáva, že morálno-hodnotová orientácia osobnosti podstatne usmerňuje jej správanie a konanie, významne sa zúčastňuje na celom procese socializácie osobnosti, pretože spôsob, ako človek prijíma, alebo odmieta morálne hodnoty spoločnosti, v ktorom žije, je spôsobom, ako sa svojim správaním včleňuje, alebo nevčleňuje do sociálneho života tohto spoločnosti. Možno povedať, že žiadna iná hodnotová orientácia nezasahuje proces aktívnej, tvorivej činnosti osobnosti tak ako práve morálna. Vyplýva to zo schopnosti morálnych hodnôt sprítomniť sa v každej oblasti ľudskej činnosti a z ich schopnosti existovať nielen v súlade s normami, ale presahovať za ne tým, že sú schopné tvoriť a predvídať možnosti nových princípov v medziludských vzťahoch, ako aj vo vzťahu osobnosti k sebe samej. Morálno-hodnotová orientácia

skrýva takto v sebe ohromnú silu a možnosti, lebo pomáha osobnosti stať sa tvorivým subjektom historicko-kultúrneho vývoja. Cez ňu sa odhaľuje vnútorný svet človeka a objektivujú sa jeho duchovné sily. Morálno-hodnotová orientácia predstavuje individuálne sebaujadrnenie človeka v interpersonalných vzťahoch a je spätá s jeho humanistickým rozvojom. Preto tvorivú činnosť človeka v oblasti morálky nemožno chápať len ako mechanické prijímanie a rešpektovanie morálnych noriem, ale ako proces tvorivého, humánneho rozvoja človeka, ktorý podstatne zasahuje ostatné sféry jeho ľudského bytia.